

РЕЦЕНЗІЇ

РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ:

БАЦЕВИЧ Ф., ЧЕРНУХА В. КОМУНІКАТИВНА ОСОБИСТІТЬ У СІМЕЙНОМУ СПІЛКУВАННІ. – ЛЬВІВ: ПАІС, 2018. – 260 С.

doi: <http://dx.doi.org/10.30970/vpl.2019.70.9914>

У переважній більшості наукових праць, присвячених проблемі мовної особистості, відтворено мовленнєвий портрет видатних діячів мистецтва та науки. Монографічне дослідження Флорія Бацевича і Вікторії Чернухи – той щасливий випадок, коли йдеться про комунікативну поведінку звичайної людини у її сімейному спілкуванні. Автори книги доводять, що спостереження над мовленням пересічної творчої особистості у сімейній комунікації є не менш цікавим, ніж реконструкція мовленнєвої поведінки відомої людини.

Сімейне спілкування у сучасній лінгвістиці досліджують переважно з опертям на матеріал художньої літератури, тоді як прямі спостереження над плином сімейного мовлення поодинокі.

Флорій Бацевич і Вікторія Чернуха відтворили неповторну комунікативну поведінку своєї матері Болеслави Олександрівни Бацевич (Загорської) (1922–2007) переважно “меморійно”, на основі згадок про особливості її мовлення (до цієї справи долучилися усі члени сім’ї Бацевичів) та на підставі невеликих фрагментів оповідей, записаних ще за її життя.

Перше видання монографії під назвою “Мовна особистість у сімейному спілкуванні: лексико-семантичні та комунікативні виміри” побачило світ 2014 року невеликим тиражем (100 примірників) і швидко розійшлося. Нове видання 2018 року зі зміненою назвою доповнене значною кількістю слів і виразів з ідіолексикону Болеслави Олександрівни Бацевич (Загорської) (близько третини словника). Також у цьому виданні з’явилися нові підрозділи, оскільки ширше опрацьовано комунікативні аспекти мовленнєвої поведінки сімейного лідера.

У рецензованій книзі розглянуто мовленнєву сімейну взаємодію в межах “старше – молодше покоління”, продемонстровано особливості спілкування респондентки з дітьми та онуками, піклування про яких було найважливішим у її житті.

Монографія складається з чотирьох розділів.

У першому розділі (с. 8–20) подано теоретичний огляд соціолінгвістичних і власне лінгвістичних проблем, пов’язаних із сімейним спілкуванням. Також відтворено

історичне й етносоціокультурне тло формування Болеслави Олександрівни Бацевич (Загорської) як мовної особистості. Наведено факти з її біографії та з історії її родини.

Формування мовно-комунікативної компетенції Болеслави Олександрівни Бацевич (Загорської) відбувалося на Поділлі у 20-х – на початку 40-х років ХХ століття у полікультурному (українсько-польсько-єврейському) середовищі.

Народилася Болеслава Олександрівна у м. Хмільник Вінницької області, однак за кілька років сім'я переїхала до селища міського типу Летичів, що на Хмельниччині, де й пройшло усе свідоме життя респондентки. Родина Загорських пережила тяжкі роки голодомору, репресій, воєнного лихоліття. У післявоєнні роки Болеслава Олександрівна здобула фах учителя початкових класів, працювала у сільській школі Летичівського району. Після одруження та народження дітей займалася улюбленою швейною справою на дому, що було головним внеском у сімейний бюджет, тримала господарство. Згодом більше десяти років працювала на швейній фабриці. Останні двадцять років життя присвятила вихованню внуків.

Автори монографії згадують матір як щире, привітне людину, яку поважали сусіди та знайомі, до якої йшли за порадою, добрим словом і за допомогою.

У другому розділі книги (с. 21–57) представлено загальну характеристику комунікативної поведінки Болеслави Олександрівни Бацевич (Загорської), описано типи для неї комунікативні прийоми, простежено паралінгвальні засоби у її спілкуванні. Флорій Бацевич і Вікторія Чернуха звернули увагу на особливості мовного мислення (практичного та асоціативно-ігрового) сімейного лідера, вживання нею стереотипів минулої епохи, а також на її життєвські спостереження та ритуали.

Комунікативну поведінку Болеслави Олександрівни автори монографії охарактеризували як достатньо гнучку в різних типах інтерактивних ситуацій. Це поведінка лідера, який розуміє вагомість цього типу взаємодії у формуванні гармонії в малій мовній групі. Для респондентки “комунікація була одним із найважливіших засобів «організації» сім'ї, творення і підтримки особливих реєстрових характеристик сімейного єднання, перш за все підтримання розкутої, достатньо демократичної атмосфери спілкування” (с. 134).

На думку Флорія Бацевича та Вікторії Чернухи, у сімейній інтеракції Болеслава Олександрівна “виявляла себе не лише як неповторна мовна особистість, але й непересічний «гросмейстер спілкування», відкрита людина з максимальним виявом власної сутності та з глибокою орієнтацією на модель конкретного адресата” (с. 23).

Заслуговують на увагу спостереження авторів книги над специфікою спілкування Болеслави Олександрівни у сім'ї, з рідними та близькими, та з незнайомими і малознайомими людьми, а також у державних установах. У сімейному мовленні респондентка поводи́ла себе загалом демократично, розмовляла м'яко, часто жартувала задля “створення органічної, м'якої, розкутої, теплої атмосфери у взаємостосунках” (с. 21). У моменти ж “сімейних розбірок” вона, “не просто говорила, а рубала, різко виділяючи й інтонаційно підкреслюючи кожне слово. При цьому говорилося мало; кожне промовлене слово було вагомим” (с. 21–22).

З чужими і малознайомими людьми Болеслава Олександрівна, “розмовляла

спокійно, тихо, підбирала слова, говорила досить повільно, інтонаційно розтягуючи висловлення, продумуючи кожне слово”, “вміла уважно вислухати кожного, а при потребі ненав’язливо дати пораду” (с. 22). Натомість в офіційних установах респондентка почувалася невпевнено, відчувала себе “маленькою людиною”, “гвинтиком” державної машини (с. 134).

Флорій Бацевич і Вікторія Чернуха встановили типові комунікативні прийоми Болеслави Олександрівни, зокрема дієвий засіб впливу на дітей та онуків – мовчання.

Цікавим є параграф, у якому представлено жартівливий автопортрет Болеслави Олександрівни (самокритичність і вміння бачити себе, ніби збоку, була важливою рисою її комунікативної поведінки).

Також автори монографії описали характерні тематичні класи слів зі сімейного спілкування своєї матері.

Третій розділ книги (с. 58–74) присвячено специфіці комунікативного використання одиниць мови, а також мовним іграм у сімейному спілкуванні Болеслави Олександрівни Бацевич (Загорської). Проаналізовано особливості вживання сімейним лідером різномовних ідіом, дитячих жартівливих віршованих приповідок, скоромовок, власних імен і звертань до людей і тварин, жартівливих назв міст і сіл.

Як зазначають автори монографії, жарти, різноманітні “приперчені” слова і вирази у мовленні Болеслави Олександрівни були “дієвим засобом зниження «градусу» сімейного спілкування, переведення його в нейтральний, а згодом і дружній реєстр” або, навпаки, у ситуаціях необхідності авторитарного спілкування з дітьми й онуками були “важливим сигналом, навіть аргументом, перегляду й корекції своєї поведінки” (с. 134).

Флорій Бацевич і Вікторія Чернуха наголошують, що колорит мовленню Болеслави Олександрівни надавали численні фразеологізми, різні сталі вирази, прислів’я, приказки, а також створені нею вислови. Серед них “домінували українські за походженням сталі висловлення, вирази діалектного характеру, а також висловлення, які належали польській та єврейській (у формі ідиш) лінгвокультурам” (с. 28).

Болеслава Олександрівна у повсякденному мовленні використовувала не лише ідіоми загальнонародного вжитку, але й вирази, створені в її сім’ї іншими та нею особисто і тому зрозумілі лише в родинному колі. Флорій Бацевич і Вікторія Чернуха наводять цікаві приклади такої камерної (сімейної) фразеології: *кормити Барсіка з ложечки; стірати качині пельонкі; А коза?; П’єтя з собачкою; Паламарчукова картопля* та ін.

Автори книги зазначають, що в сімейному спілкуванні Болеслава Олександрівна любила жартівливо переінакшувати звучання слів, їх морфемну структуру, що створювало дружню, відкриту, невимушену атмосферу спілкування з дітьми й онуками.

У розкутій ситуації домашнього спілкування сімейний лідер також творила неофіційні форми власних імен. За спостереженнями Флорія Бацевича та Вікторії Чернухи, людський іменник був для Болеслави Олександрівни “достатньо активним полем виявлення її симпатій та антипатій” (с. 70). Так, у розмові зі симпатичними їй людьми вона завжди вживала пестливі форми імен.

Цікавими є й спостереження авторів книги над особливостями звертання Болеслави Олександрівни до тварин, до яких вона ставилася з ніжністю, особливо до бездомних собак. Флорію Бацевичу та Вікторії Чернусі вдалося відтворити не лише мовний портрет своєї матері, але й показати її багатий духовний світ, щире серце і добру душу.

У четвертому розділі книги (с. 75–133) розглянуто парадигмальну організацію лексико-семантичних засобів мови, типологію та функції запозичень і новотворів у сімейному спілкуванні респондентки.

За спостереженнями Флорія Бацевича та Вікторії Чернухи, у сімейному мовленні Болеслава Олександрівна використовувала полонізми, гебраїзми, германізми, русизми, які подекуди деформувались, отримуючи незвичну семантику та звучання.

У більшості випадків ці запозичення “виконували не стільки номінативну функцію позначення відповідних реалій (хоча й така функція притаманна невеликій кількості слів і виразів), скільки комунікативно-стилістичну функцію вживання цих мовних засобів як екзотизмів з метою створення розкутої атмосфери і жартівливої тональності сімейного спілкування, тобто реєстрово-атмосферотворчу функцію” (с. 93).

Спонтанне мовлення Болеслави Олександрівни Бацевич (Загорської) також супроводжувалося створенням нових слів і виразів оказіонального характеру з певною комунікативною метою. Автори книги вважають це однією з найпомітніших рис мовно-комунікативної поведінки сімейного лідера (с. 27).

Флорій Бацевич і Вікторія Чернуха детально розглянули семантичні, словотвірні, морфологічні, фонетичні оказіоналізми у сімейному спілкуванні респондентки. За їхніми спостереженнями, до найактивніших способів творення семантичних оказіоналізмів належать метафоризація, розширення і звуження значень, переінтеграція сем, метонімізація.

Найчастотнішим типом творення нових слів, які вживала Болеслава Олександрівна у сімейному спілкуванні, був морфологічний, передусім афіксальний. Значно менш активними були безафіксний, осново- та словоскладання, контамінація (с. 114). Сімейний лідер подекуди використовувала “штучні” словотвірні засоби, які виконували функції суфіксів (суфіксоїдів), завдяки чому з’являлися номінативні елементи аксіологічного характеру, які “виконували в мовленні Болеслави Олександрівни функцію формування особливої розкутої демократичної атмосфери і тональності спілкування” (с. 117).

Мовлення Болеслави Олександрівни характеризувалося звуковими змінами у вимові низки слів під “впливом російської, польської та ідиш вимови, впливом діалектних чинників та свідомим спотворенням вимови слів з метою створення невимушеної, часто ігрової атмосфери спілкування” (с. 120).

Флорій Бацевич і Вікторія Чернуха подали тематичну класифікацію висловлень неологічного характеру, які вживала сімейний лідер.

Автори книги також звернули увагу на парадигмальні зв’язки новотворів (слів і виразів) у спілкуванні респондентки. За їхніми спостереженнями, “новотвори в мовленні Болеслави Олександрівни в більшості випадків мали достатньо виразний системний характер, формуючи досить розвинені синонімічні й антонімічні зв’язки” (с. 134).

Завершує монографію короткий словник слів, виразів, прислів’їв, приказок,

приповідок, жартів (с. 139–259), які Болеслава Олександрівна Бацевич (Загорська) вживала в особливих ненормованих формах або витворювала як okazіоналізми саме у сімейному мовленні. З огляду на наукове видання до словника не увійшли надто “гострі” словечка та вирази, які респондентка використовувала у розкутому сімейному спілкуванні.

Флорій Бацевич і Вікторія Чернуха відтворили цікавий, багатий матеріал з усного мовлення матері у наближених до її вимови формах. Ці записи та коментарі до них можуть стати у пригоді укладачам словників подільських говірок, фразеологічних словників української усно-розмовної мови тощо.

Книга Флорія Бацевича та Вікторії Чернухи написана з любов’ю – з любов’ю до найріднішої людини, з любов’ю до слова. У кожного з читачів вона викличе спогади про його близьких, про особливості спілкування у його родинному колі.

Рецензовану монографію я читала із особливим зацікавленням та душевним теплом, оскільки мої батьки теж родом з Поділля – з райцентру Калинівка на Вінничині, що за 80 кілометрів від Летичева. Раділа кожному слову та виразу, які нагадували мені про невимушене сімейне мовлення моєї матері.

Погоджуюся з авторами монографії, які вбачають перспективним аспектом досліджень сімейного спілкування “зіставні аспекти сімейної інтеракції як у межах однієї етнолінгвокультури, так і між різними етнокультурами з метою виявлення специфічних найширших етнокультурних пресупозицій, специфіки мовленневожанрового і мовленнесвоактового їх втілення тощо” (с. 135).

Дякую Флорію Бацевичу та Вікторії Чернусі за цікаву ґрунтовну працю і бажаю нових наукових публікацій у співавторстві.

Світлана ГРИГОРУК